

Peter Olexák

Kodikologický výskum Kamaldulského prekladu Bible

1. časť

1. Namiesto úvodu

1.1 Zhodnotenie doterajšie stavu bádania

S objavom doteraz najstaršieho známeho prekladu celého Svätého písma sa nutne spája otázka o jeho význame pre slovenské dejiny.

Dvojväzková Biblia z knižnice kamaldulského kláštora v Červenom Kláštore je dnes uložená na Arcibiskupskom úrade v Trnave.¹ Od roku 1946 je tento knižný rukopis predmetom bádania. Vendelín Jankovič (1915-1997) v spomínanom roku publikoval prvú objavnú štúdiu o tomto unikátnom preklade celého Svätého písma do slovenčiny, ktoré farár mons. Ľudovít Paveliš (1886-1963) našiel na fare v Cíferi.² Štúdia publikovaná v časopise *Verbum* ovplyvnila nasledujúcich autorov. Bez kritického overenia a skúmania originálneho dvojväzkového papierového manuskriptu preberali a fosilizovali tvrdenia, ktoré Jankovič nechával otvorené.³

Od roku 1946 do roku 2009 vyšlo o kamaldulskej Biblii desať článkov, bolo zorganizované jedno vedecké sympóziu a 13. marca v roku 2003 sa konala prezentácia faksimilného vydania Bible z kamaldulského kláštora.⁴ Z obsahovej stránky, práce kompilačného charakteru a stĺpčiky v periodikách o Kamaldulskej Biblii nemajú kondíciu posunúť výskum dopredu. O Kamaldulskej Biblii najviac publikoval básnik a esejista

¹ Aj touto cestou ešte raz ďakujem Arcibiskupskému úradu v Trnave za láskavé sprístupnenie a možnosť študovať originál Kamaldulskej Bible.

² JANKOVIČ, V.: *Prvý slovenský preklad celého Písma Svätého*. In: *Verbum 1* (1946-47), s. 22-33.

³ Jankovič toto konštatuje v nasledujúcej štúdiu z roku 1970. Zároveň dodáva, že v nasledujúcom období z ideologickej opatrnosti došlo k zásadnému odklonu výskumného záujmu vo veci Kamaldulskej Bible. „Nemožno povedať, že by moja objaviteľská a iniciátorská štúdia z roku 1946 nebola našla nasledovníkov, hoci už vopred treba povedať, že sa záujem bádateľov koncentroval nie na to podstatné a hlavné, na sám preklad Písma svätého, ale na podujatia, ktoré vyvolal (slovník, gramatické pravidlá). Aj tento jav má, pravda, svoje vysvetlenie. Nedávno minulé roky neboli veru vhodným obdobím na pertraktovanie otázok okolo prekladu Písma svätého, i keď to bol prvý úplný preklad a i keď vyvolal diela, ktoré sa stali neoceniteľnými súčasťami našej národnej kultúry.“ Cfr.: JANKOVIČ, V.: *Z kultúrnej činnosti kamaldulov v Červenom Kláštore*. In: *Zborník Slovenského národného múzea 64* (1970) 10, s. 121-122.

⁴ Zistené články uvádzame v chronologickom poradí: JANKOVIČ, V.: *Prvý slovenský preklad celého Písma Svätého*. In: *Verbum, 1946-47*, s. 22-33; JANKOVIČ, V.: *Z kultúrnej činnosti kamaldulov v Červenom Kláštore*. In: *Zborník Slovenského národného múzea 64* (1970) 10, s. 121-131; KOVALČÍK, V.: *Romuald Hadbávny*. In: *Slovenské pohľady 96* (1980) 7, s. 100-107; JANOTA, I.: *Prvá slovenská Biblia*. In: *Slovenská republika, 5* (1997) 138, s. 8; KOVALČÍK, V.: *Kamaldulská Biblia – Splatný dlh*. In: *Slovenské pohľady 4+113* (1997) 5, s. 44 – 51; ŠIMONČIČ, J.: *Romuald Hadbávny a prvý slovenský preklad Svätého Písma*. In: *Pútnik Svätovojeťský 2000*, s. 100-104; KOVALČÍK, V.: *Červený Kláštor a slovenská kultúra*. In: *Národná osveta 10* (2000) 9, s. 20-21; KRASNOVSKÁ, E.: *Normotvorný charakter kamaldulského prekladu Bible*. In: *Acta Fac. Paed. Univ. Tyrnaviensis* (2001) 5, s. 21-39; KOVALČÍK, V.: *Kto preložil kamaldulskú Bibliu a vytvoril latinsko-slovenský slovník?* In: *Slovenské pohľady 119* (2003) 12, s. 88-106; KOVALČÍK, V.: *Kultúrna činnosť mníchov v Červenom Kláštore*. In: *Slovenské pohľady 4+124* (2008) 5, s. 57-66.

Vlastimil Kovalčík.⁵ Osobitnú pozornosť si zasluhuje zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Slavistického kabinetu SAV.⁶ Témou konferencie konanej v októbri 1996 v Martine bola problematika prvého prekladu Biblie do slovenčiny.⁷ Konferencia úzko súvisela s prípravou faksimilného vydania rukopisu Kamaldulskej Biblie, ktorý bol zaradený do edície *Biblia Slavica*, v ktorej vyšli aj iné významné faksimilné vydania národných prekladov Biblie. Faksimilné vydanie Kamaldulskej Biblie vyšlo o šesť rokov po konferencii.⁸ V zborníku z konferencie medzi dvadsiatimi dvoma príspevkami vynikajú štyri. Tieto štúdie nezabočujú do kolaterálnych tém a svojím obsahom prispievajú k potrebnému lokalizovaniu a datovaniu vzniku prekladu Biblie do slovenského jazyka.⁹ Jazyku Biblie sa na Slovensku ako prvý venoval už v roku 1946 sociolingvista Eugen Paulíny (1912-1983). Svoje výsledky publikoval v časopise *Verbum*.¹⁰ Ďalšie štyri nerecenzované komentáre v nemeckom jazyku zaoberajúce sa prevažne jazykovou časťou Biblie, sa nachádzajú v závere druhého zväzku vedeckého vydania Kamaldulskej Biblie z roku 2002.¹¹ Príspevok Eleny Krasnovskej z faksimilného vydania bol re-publikovaný v roku 2003 v univerzitnom zborníku Trnavskej univerzity v slovenskom preklade.¹²

Doterajší výskum nevyriešil problematiku autorstva, dátumu, miesta a dôvodu vzniku prekladu Biblie do slovenčiny. Pri sumarizovaní doterajších výsledkov, sa dokonca odkryli faktografické nedostatky doterajších štúdií a tvrdenia, ktoré nekorešponujú s originálom dvojjazykového kódexu.¹³ Žiaľ ani faksimilné vydanie, ktoré vyšlo v roku 2002,

⁵ Kovalčíkové príspevky v chronologickom poradí sú uvedené v poznámke 3. Kovalčík (nar. 1930) bol redaktorom vydavateľstva Slovenský spisovateľ, Slovenské pohľady a Literárny týždenník.

⁶ Správu z konferencie publikovala KRASNOVSKÁ, E.: *Medzinárodná vedecká konferencia O jazyku Biblie a o jej prekladaní do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. In: *Slavica Slovaca (1997) 1*, s. 88-91. Z konferencie vyšiel zborník s názvom *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*, Bratislava 1997.

⁷ KRASNOVSKÁ, E.: *Medzinárodná vedecká konferencia, c. d.*, s. 88.

⁸ *Slovakische Bibel, II*, Paderborn – München – Wien – Zürich 2002.

⁹ DORUĽA, J.: *Jazyková situácia na Slovensku v čase vzniku kamaldulského prekladu Biblie*, s. 10-18; KRASNOVSKÁ, E.: *O jazyku žalmov v Blossiovom preklade a v kamaldulskom preklade Biblie*, s. 19-33; GREGOR, V.: *Latinské exegetické marginálie v kamaldulskej Biblii*, s. 34-40; ŽEŇUCH, P.: *K otázkam prekladu žalmov kamaldulskej Biblie a kalvínskeho žaltára z roku 1752*, s. 41-52.

¹⁰ PAULÍNY, E.: *Na okraj kamaldulského Písma*. In: *Verbum 1 (1946-47)*, s. 272-276.

¹¹ Cfr. *Slovakische Bibel, II.*, Paderborn – München – Wien – Zürich 2002, s. 777 n.

¹² KRASNOVSKÁ, E.: *Normotvorný charakter kamaldulského prekladu Biblie*. In: *Acta Fac. Paed. Univ. Tyrnaviensis*. Trnava 2001, s. 21-39.

¹³ Ide o dve štúdie Eleny Krasnovskej zo Slavistického ústavu SAV, ktorá tvrdí: „Pri štúdiu originálu KB (*Kamaldulská Biblia*) sme mali možnosť prezrieť aj priesvitky na ručne vyrobenom papieri, na ktorom je napísaný text KB.“ (KRASNOVSKÁ, E.: *Normotvorný charakter, c. d.*, s. 27.). Autorka sa však len okrajovo zoberá materiálnou stránkou kódexu, ťažisko štúdie je jazykovedné. Avšak ani jedna z priesvitiek, ktoré prezentuje a popisuje v podkapitole *Grafická stránka a grafická norma rukopisu Kamaldulskej Biblie*, sa nenachádza v origináli Kamaldulskej Biblie. Priesvitky autorka kopíruje ex integro z publikácie DECKER, V.: *Dejiny ručnej výroby papiera na Slovensku*. Martin, 1982, s. 151, 175-178 a rovnako odtiaľ má aj popisy filigránov, ktoré sa nachádzajú v jej štúdiu. Tieto informácie sú prezentované aj vo vedeckom faksimilnom vydaní Biblie s. 1017-1019.

nenapomohlo doteraz detailnejšiemu jazykovo-historickému výskumu a zostalo vizuálnym efektom reprezentačného charakteru. Nález unikátneho rukopisu celej Biblie z kamaldulského kláštora, zrušeného v roku 1782, je však v rámci národných dejín excelentným objavom s mimoriadnym historickým dosahom. V porovnaní s inými európskymi prekladmi Biblie sa práve preklad celého Svätého písma do hovorového jazyka, považuje za oficiálny kodifikačný akt a „predstavuje výsostne a všetkému nadriadené stelesnenie celej kultúry“¹⁴ národa.

1.2 Odôvodnenie paleograficko-kodikologického výskumu

Aplikovať tieto historicko-vedné disciplíny na rukopis Kamaldulskej Biblie je úplne legitímne a štandardné.¹⁵ Paleografia svojím predmetom a svojou metodológiou sa špecializuje na štúdium starého písma. Kodikológia, ktorá má svoj pôvod v paleografii a filológii, sa venuje rukopisným knihám. Kým popri základnom paleograficko-kodikologickom výskume, počas ktorého sa pozoruje originál, za použitia technicky zložitých patologických postupov a z neho sa vytvára banka údajov o celkovej materiálnej stránke knihy. V širokom slova zmysle využívať poznatky kodikológie znamená: zaoberať sa knihou aj po jej napísaní, sledovať jej osudy, provenienciu, spoznávať jej publikum, odhaľovať úzke kontakty vzdelancov s kultúrnymi centrami, určiť vzťahy medzi písárskym ateliérom a klientom, pôvod, predaj, vlastníctvo, putovanie po súkromných a verejných knižničných fondoch, intelektuálne vzťahy, kto knihu čítal, nechal prepísať, konzervoval, prípadne reštauroval. Kodikologický výskum sa sústreďuje na materiálnu stránku knihy, teda na to, čo je nosičom, či kontajnerom textu. Napriek tomu ani tento výskum nemožno úplne oddeliť od obsahu skúmanej knihy, ktorý treba poznať, nakoľko obsah je najpodstatnejšou súčasťou knihy a jej najhlavnejším zmyslom, kvôli ktorému vznikla.

Interdisciplinárne pestrý výskum Kamaldulskej Biblie môže viesť niekoľkými smermi. Predpokladáme, že sa bude zaoberať štúdiom dosahu tohto najstaršieho prekladu Biblie na slovenské dejiny v zmysle kodifikačných snáh jazyka a národných kultúrnych dejín, a zároveň bude prehodnocovať doterajšie tvrdenia o dôvodoch vzniku, o jeho vplyve na sociálno-kultúrne prostredie, kde a pre koho tento preklad, prípadne prepis prekladu vznikol, čo

¹⁴ Tento výraz je prebratý cfr. JANKOVIČ, V.: *Prvý slovenský preklad*, c. d., s. 26.

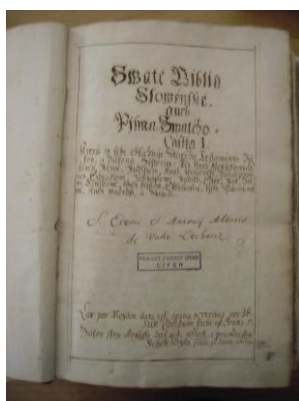
¹⁵ V náznakoch sa ním zaoberá už Vendelín Jankovič v roku 1946 in: *Prvý slovenský preklad*, c. d., s. 27-29; ním je inšpirovaná aj KRASNOVSKÁ, E.: *Orthographische, phonologische und morphologische Aspekte de Kamaldulenser-Bibel*. In: *Slovakische Bibel, II*, Paderborn – München – Wien – Zürich 2002, s. 1017-1019; a to isté sa nachádza aj in: KRASNOVSKÁ, E.: *Normotvorný charakter*, c. d., s. 27-29.

umožní zrekonštruovať príbeh a osudy samotného knižného artefaktu Biblie z Červeného Kláštora.¹⁶

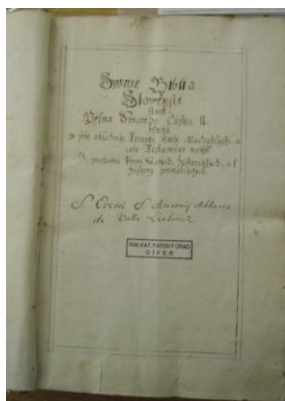
2. Kodikologický rozbor

2. 1. Všeobecný popis manuskriptu

Kamaldulská Biblia je papierový rukopis v pôvodnej väzbe v dvoch zväzkoch, ktoré sú v dobrej knižnej kondícii, výraznejšie nepoškodené a nateraz nereštaurované. Prvý zväzok má názov (obr. 1) *Swaté Biblia Slowénské, aneb Písma Swatého, Částka I., která w sebe obsahuje Starého Testaměta Zákon, a Zákona Historiu: Pět knih Moyžissowych, Knihi Yózue, Yudikum, Ruth, Kralówské, Paralipomenon Ezdrássowe, Tobyassowe, Yudith, Ester, Yob, Žalmi Dáwidowé, Knihi Prislow, Ekklesyastes, Pisně Ssalomúnowé, Knihi Mudrosti, a Syrách*. Druhý zväzok má názov (obr. 2) *Swaté Biblia Slowénské. Aneb Písma Swatého, Částka II. Která w sebe obsahuje Prorokú, Knihi Machabějské, a celý Testaměnt nowý. Ze znakama Pisem Swatých historitských, a k historii prinaležitých*.

(obr. 1) Názov prvého zväzku

(obr. 2) Názov druhého zväzku

Oba zväzky kódexu sú papierové. Štruktúra papiera je pravidelná, papier je bielosivej a bielohnedej farby, stredne kvalitný bez nečistôt s viacerými filigránmi. Filigránom sa kvôli ich pestrosti a významovej dôležitosti budeme venovať v osobitnej kapitole.

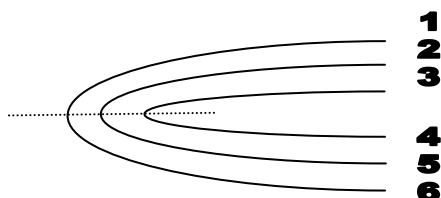
Rozmery zloženého listu každého zväzku, od pravého alebo ľavého margu po stred, sa pohybujú od 203 po 205 mm. Rozdiel je spôsobený ohybom hárku, pričom vonkajší list zložený *in folio*, je v porovnaní s vnútorným listom dlhší. Výška listu v oboch zväzkoch je 314 – 315 mm. Veľkosť celého archu je 406-410 x 314-315 mm.

¹⁶ V oboch prípadoch už bolo čosi urobené. DORULA, J.: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*, Bratislava 1997 a ostatné príspevky uvedené v pozn. 2 a 7.

Prvý zväzok má 463 listov bez pôvodnej paginácie. Druhý zväzok má 390 listov a rovnako je nestránkovaný. Napriek tomu sa na päte v pravých a ľavých rohoch listov zachovali fragmenty neskoršieho číslovania strán. Väčšina čísel bola vygumovaná. Boli napísané čiernou ceruzou. Nevygumované a dobre viditeľné sú čísla: 6, 554, 555 a 926 (prvé číslo je v strede päty, ďalšie dve sú v rohoch päty a tretie v strede päty listu). Toto očíslovanie strán súviselo pravdepodobne s Jankovičovým výskumom z roku 1946. Rukou napísané čísla sú pozorovateľné len v origináli a vo faksimilnom vydaní absentujú. Aj v druhom zväzku je číslovanie, ktoré nevznikalo súčasne s prepisom Biblie a bolo napísané ceruzou. Pri zavesení korpusu do väzby, aby nedošlo k pomiešaniu hárkov pri kolacionovaní nebolo potrebné číslovanie strán ani hárkov. V skutočnosti kníhviazačovi stačilo sledovať názvy a poradie kapitol biblických kníh uvedených v záhlaví každej strany kódexu. V druhom zväzku sa rovnako zachovalo niekoľko čísel na päte listov. Tieto zachované čísla vykazujú kaligrafiu viacerých rúk. Zachovali sa čísla 3 a 5 napísané guľčkovým perom s modrým atramentom, a dve ceruzou napísané čísla 398 a 403.

Váha prvého zväzku je 2413 g a váha druhého zväzku 2173 g.

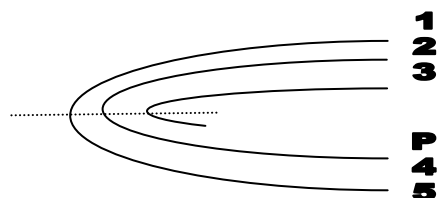
Korpus prvého zväzku tvorí 77 hárkov. Hárky 1-50 a hárky 52-77 sú *ternióny*. Schéma väčšiny *terniónov* je v Kamaldulskej Biblii klasická:

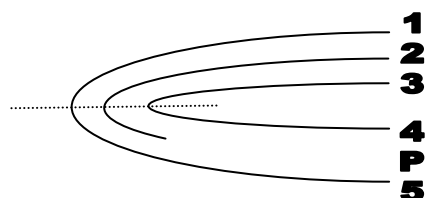
Dva hárky, 12 a 30, vykazujú materiálnu stratu listu pri zachovaní integrity textu. Strata mohla byť spôsobená chybou prepisovania, čo sa mohlo stať tak, že sa text buď preskočil, zdvojiť, prípadne bolo na tomto liste viacero chýb z nepozornosti, nevhodnej kaligrafie, incidentu na strane, dier, prípadne inej estetickej nekvality papiera, alebo list ostal jednoducho prázdny z neznámeho dôvodu a preto sa dodatočne vyrezal.

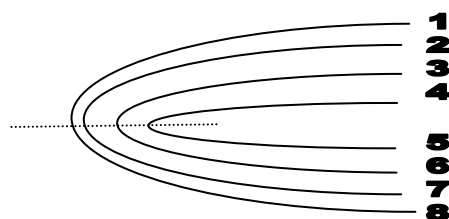
Je málo pravdepodobné, že by tento chýbajúci list obsahoval ilustráciu alebo na ňu čakal. V Kamaldulskej Biblii sa nenachádzajú žiadne obrázky, iluminované iniciály ani iné grafické ozdoby textu. Navyše biblický text, ktorý je tu prepísaný (Lv 14,2-23.24-51), je ikonograficky neštandardný a neexistuje žiaden relevantnejší dôvod, pre ktorý by mala byť práve táto stať biblického textu ilustrovaná. Hárky vykazujú straty len v prvom diele Biblie. V druhom zväzku rukopisu Biblie sa podobné anomálie nevyskytujú. Možno potvrdiť, že na mieste, kde je strata listu, arch, ktorý bol vložený do hárku mal pri skladaní štandardný rozmer a bol úplný, o čom svedčí aj to, že sa na ňom zachovala čiara rámčeka, ktorý je aj na ostatných stranách okolo textu. Uvádzame schému aktuálneho 12. hárku kde chýba list (čísla označujú počet listov; P = perte/ z fr. strata, vodorovná čiara označuje miesto zloženia hárku):

V 30. hárku prvého zväzku je rovnako *perte* a schematický tento hárok vyzerá takto:

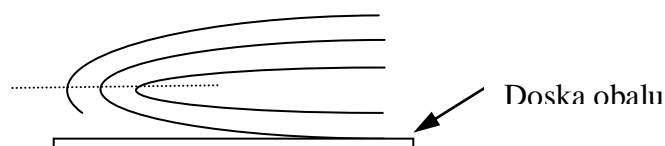

Jediným *quaterniónom* v prvom zväzku je hárok 51. Schéma tohto hárku je bez anomálií:

Druhý zväzok Kamaldulskej Biblie tvoria samé *ternióny*. Počet všetkých hárkov v druhom zväzku je 66. Posledný hárok, ktorý je tiež *ternión* má jeden list nalepený na

obalovej doske a druhý list je pravdepodobne odrezaný a jeho krátky voľný okraj je schovaný vo väzbe. Nakoľko by mohlo dôjsť k poškodeniu pôvodnej väzby, nemožno to fyzicky overiť. Zdá sa však, že na obalovej doske nie sú nalepené dva listy, ale len jeden. Tento hárok, ak ho schematicky zrekonštruujeme, vyzerá s najväčšou pravdepodobnosťou takto:

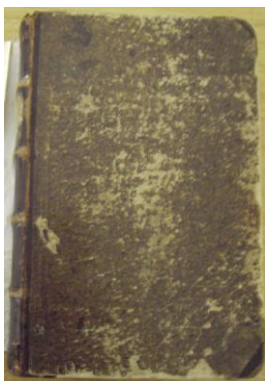

2. 2. Väzba a obal

Knižný korpus je zarovnaný, ale neorezaný z troch strán a v oboch prípadoch je zavesený do jednoduchého, hnedého kaširovaného lepenkového obalu bez ozdôb. Obal je na obidvoch dieloch pôvodný. Vykazuje znaky mierneho opotrebovania, je zachovaný primerane respirácii materiálu. Kódex je v prípade oboch kníh najviac ošúchaný na pere obalu, čo hovorí o spôsobe ukladania a používania kódexu. Obal drží pevne s korpusom. Predsádka v prvom zväzku je mierne poškodená. Korpus je zošívaný niťou prírodnej farby. Chrbát korpusu je podlepený a pevne drží s obalom. Väzby oboch dielov Biblie sú bez kapitálikov. Veľkosť dosiek:

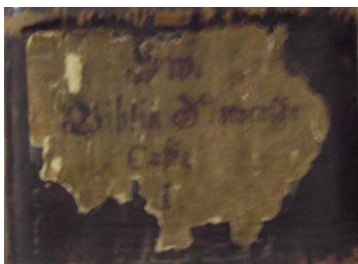
	I. zväzok	II. zväzok
Predná doska	315 x 205 mm	320 x 205 mm
Zadná doska	312 x 207 mm	318 x 202 mm

Chrbát oboch zväzkov Biblie je celokožený so 4 viditeľnými väzmi (*obr. 4*). Na dolných a horných rohoch dosiek sú na obidvoch zväzkoch nalepené kožené nárožníky.

(obr. 4) Obal druhého zväzku

Medzi prvým a druhým väzom na chrbte oboch zväzkov sú nalepené papierové titulníky. Titulník u prvého zväzku je čiastočne poškodený, ale narušenie nezasahuje text. Text je viditeľný a dobre čitateľný (obr. 5): Sw. / Biblia Slowenská / Častka / I.

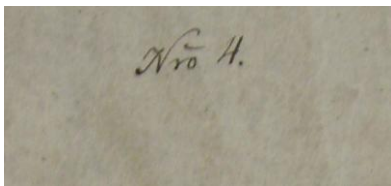

(obr. 5) Titulník prvého zväzku

Na chrbte druhého zväzku ostal len fragment titulníka. Nápis však možno zrekonštruovať podľa titulníka prvého zväzku: Sw. / [Bi]blia Slow[enská] / Č[ast]k[a] / [II.]

V prvom zväzku sa na vnútornej strane dosky nachádzajú dva grafity. Faksimilné vydanie z roku 2002 tieto znaky nereprodukuje. Sú viditeľné len v origináli Kamaldulskej Biblie. Prvý starší znak napísaný čiernym atramentom (obr. 6), ktorý je situovaný v strede prvej tretiny listu predstavuje pravdepodobne záznam knižnice, v ktorej bola kniha evidovaná: N[ume]ro 4. Okrem inventárneho čísla môže ísť aj o číslo série jedného z viacerých rukopisov, ktoré vyšli z jednej a tej istej matrice. V kódexe existujú niektoré znaky, ktoré to nasvedčujú.¹⁷ Zároveň numericky pomerne nízke číslo môže znamenať číslo rukopisu, ktorý knižnica mohla uchovávať v osobitnom oddelení rukopisných kníh. Numerický zápis je situovaný na dobre viditeľnom mieste na vnútornej strane obalovej dosky sa nachádza len v prvom zväzku Kamaldulskej Biblie. Toto miesto je obvyčajne rezervované záznamom knižnice.

¹⁷ Podrobnejšie sa tomuto venujeme v Závere.

(obr. 6) Nápis na vnútornej strane dosky obalu prvého zväzku.

Druhý nápis na obalovej doske v tomto zväzku je mladší. Je napísaný ceruzou a je situovaný v pravom dolnom rohu na vnútornej strane dosky. Je to aritmetický zápis sčítania:

79

341 ab

$420+2=422$

Nazdávame sa, že tento zápis súvisí s počtom strán alebo je nejakou inou poznámkou o stranách či listoch kódexu. Hoci to fyzický stav originálu nepotvrďuje, nie je vylúčený omyl spočítania strán. To, že je v tomto zápise vyjadrený nejaký vzťah so stránkovaním kódexu, môžeme predpokladať na základe analýzy rovnakého rukopisu numerického zápisu objavujúceho sa v druhom zväzku Biblie. Ten sa rovnako ako v prvom prípade nachádza na prednej obalovej doske vo vnútri knihy. Tento zápis v druhom zväzku je nasledovný:

775

780

V druhom zväzku, podľa spočítania strán, číslo 775 je počet všetkých popísaných strán a číslo 780 je suma všetkých, aj nepopísaných strán druhého zväzku. Nakoľko Vendelín Jankovič v štúdiu z roku 1946 uvádza: „Prvý sväzok (*sic!*), obsahujúci Starý zákon s časťou Ecclesiasticus, má 920 strán, sväzok druhý, obsahujúci ostatné časti Starého zákona a Nový zákon, má 775 strán“¹⁸, možno sa domnievať, že tieto zápisy patria jemu, nakoľko ako prvý uvádza počet strán a detailnejšie študuje originál Biblie. Jemu patrí pravdepodobne aj paginácia listov Biblie. V origináli sa zachovalo ešte niekoľko čísel strán, ale väčšina z nich bola neskôr vygumovaná.

K nápisom, ktoré nesúvisia priamo s textom, patrí aj motto. Nachádza sa na titulnom liste prvého zväzku (*obr. 1*). Je umiestnené pod nadpisom a dvoma exlibrismi z Pustovne sv.

¹⁸ JANKOVIČ, V.: *Prvý slovenský preklad celého Písma Svätého, c. d.*, s. 27.

Antona opáta v Lechnici a Farského úradu v Cíferi. Motto je dvojjazyčné. Ide o verš z prológu Jánovho evanjelia Jn 1, 17. Najprv je v latinčine: *Lex per Moysen data est gratia et veritas per Je / sum Christum facta est. Joan[nes]1, 17* a bezprostredne pod ním nasleduje slovenský preklad: *Zákon skrze Mojžissa daň jest, milost, a práwda, skrze / Ježysse Krysta stala sa. Joan[nes]ut sup[er]*

2. 3. Vstránie

Rámček v rukopise Biblie je ďalšou kodikologickou zvláštnosťou, ktorá odkrýva spôsob materiálneho vyhotovenia kódexu ako aj realizovanie samotného prepisu. Pozorovanie a rozbor prevedenia týchto čiar naznačuje, že text sa nepísal do veľkej knihy s bielymi listami, ale sa spísomňoval na nezviazané hárky, ktoré boli zavesené do obalu až po napísaní. Prepisovač z rýsu papiera, ktorý mal k dispozícii bral najčastejšie po tri archy, ktoré preložil v polovici, pričom mu po zložení vznikol hárok, ktorý mal spolu šesť listov požadovaného formátu s dvanástimi stranami pripravenými na písanie. Toto skladanie len troch archov papiera bolo ekonomicky výhodné, pretože listy z hárku na nezošivanom kraji príliš neprečnievali a nemuseli byť orezané. Nerovnosti neorezaných bočných strán listov sú dobre viditeľné na oboch zväzkoch (*obr. 7*).

(obr. 7) Pohľad na nohu a bok knižného korpusu II. zväzku.

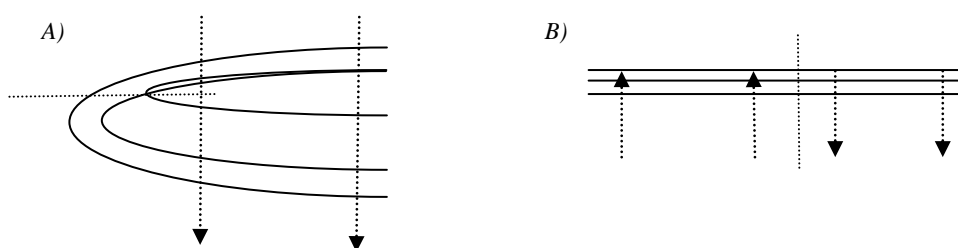
Rámček bol urobený ešte pred písaním. Prezrádza to technika vstránie. Nikde v kódexe text neprechádza cez ľavú čiaru rámčeka, ale začína tesne pri nej a pokračuje k pravému okraju, kde čiaru už prekračuje podľa toho, ako to najlepšie vyhovovalo pisárovi. Aj napriek tomuto presahovaniu rámčeka sa pisár snažil o istú estetickú vyváženosť grafiky na strane. Rozhodujúcim kritériom bolo, aby každý verš začínal na novom riadku, mierne odskočený do ľavého okraja, ktorý mu naznačovala zvislá čiara rámčeka. Rámček na pravej strane presahuje najčastejšie rozdeľovník alebo hlásky. Deje sa to v prípade, ak by sa slovo pred čiarou rozdelilo tak, žeby sa porušilo pravidlo rytmického krátenia. Vtedy sa bez rešpektovania zrkadla strany dopísali chýbajúce písmena, pričom prekročili hranicu dopredu pripraveného rámčeka. Iným prípadom, keď písmená presahujú rámček, sú záverečné hlásky

posledného slova verša, a to z dôvodu, aby verš nepokračoval na novom riadku len niekoľkými písmenami, pretože po ňom nasledovalo v riadku veľa bieleho miesta, nakoľko ďalší verš podľa vyššie spomenutého pravidla začínal až na riadku pod ním. Toto pravidlo však je na niektorých miestach porušené. To, že rámček bol zostrojený pred napísaním textu, možno zistiť aj z pozorovania textu presahujúceho rámček. Podľa atramentu, pri malom zväčšení vidno, že text je nadpísaný nad rámčekom a nie opačne. Na päte strany, kde bola horizontálna čiara sa pisár snažil text tlačiť nad čiaru, čo malo za následok efekt zhustenia textu pod seba, prípadne spodnú horizontálnu čiaru presahujú spodné ťahy písmen. V prípade ak na tomto mieste končil verš, ale ešte mu chýbalo pár slov alebo sa stalo, že nová strana by mala začínať posledným slovom predchádzajúceho verša, tak sa chýbajúce slovo prípadne celý trs slov podpísal pod čiaru, pričom cez ňu prechádzali všetky dlhé osi písmen. To isté pretínanie čiary hornými dlhými osami písmen možno pozorovať aj na hornom okraji rámčeka takmer každej strany, kde písmená *b d l k* pretínajú dlhými osami čiaru a písmená sú ako keby zavesené na hornú čiaru svojimi bruškami. Tieto riadky občas vyzerajú ako preškrtnuté. Toto však bola charakteristická črta vstránenia tohto pisára, že horné a spodné dlhé osi môžu pretínať rámček a z estetických dôvodov a šetrenia materiálom, ktorý by sa ukázal na voluminozite kódexu veršov mohli rámček presahovať aj posledné písmená. Toto kritérium spojené s duktusom, technikou zhotovenia knihy, môže byť stopou, ktorá pri pozorovaní viacerých rukou písaných kódexov podobnej skupiny, prípadne iných písomností podľa proveniencie a obdobia blízkeho Kamaldulskej Biblii môže viesť k zisteniu autora prepisu Kamaldulskej Biblie, a teda aj lokalizovaniu skriptória, kde vznikla a pomôcť pri určení jej veku. Nateraz, podľa charakteru vstránenia sa možno domnievať, že Kamaldulská Biblia je dielom jedného pisára.

Rámček, ktorý predstavuje rám zrkadla vstráneného textu, bol zhotovený podľa pravítka. Iné čiary, ktoré sú vo funkcii graficky oddeľovať začiatok a koniec každej biblickej knihy, ak nezačína na novej strane, a rovnako čiary, ktoré oddeľujú text od niekoľkoriadkového obsahu kapitoly, ktorý je vždy na jej začiatku, sú v celom prvom zväzku a v časti druhého prevedené voľnou rukou. V druhom zväzku sú tieto vnútorné čiary od knihy proroka Jeremiáša podľa pravítka. V časti Nového zákona, okrem rámčeka a čiary uzamykajúcej poznámkový pás, sú tieto čiary, ktoré sú v texte vo funkcii niečo vizuálne oddeľovať, až od začiatku Pavlovho listu *2Kor 1,1*.

V rohoch rámčeka sú pomocné konštrukčné dierky. Nástroj, ktorým sa robili dierky, zanechával okrúhly otvor. Domnievame sa, že dierkovačom bola tenká ihla. Dierky sú subtílné a na posledných stranách hárku ich takmer vôbec nevidno. Subtílnosť a slabý tlak na

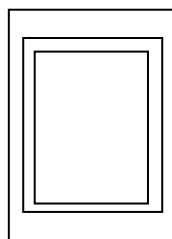
ihlu mali za následok, že rámček je nie všade pravidelný, dokonca pisár tieto pomocné dierky ani presne nespájaj a na miestach, kde neboli dobre viditeľné, alebo tam ihla ani vôbec neprešla, veľkosť rámčeka narysoval odhadom. Nedokonalosti rámčeka sú väčšie na posledných stranách hárku, kde sa ihla, kvôli nedostatočnému tlaku nedostala. Ak by sa dierky robili šidlom a kladivkom, pravdepodobne by sa tomuto predišlo a dierky by boli na všetkých listoch a boli dobre viditeľné. Dierky potvrdzujú spôsob, akým bol zhotovený kódex. Dierkované boli vždy zložené hárky (A). To znamená, že tri archy papiera boli prehnuté a naraz predierkované ihlou. Na pravých stranách je preto v Biblii viditeľná jamka (↓) a na ľavých kopček (↑) (B). Hárky boli dierkované jednotlivo.

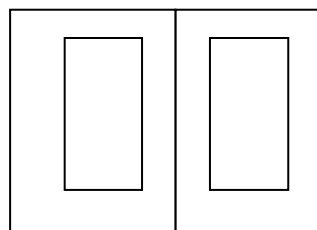
Aj tento technický údaj prezrádza, že sa nepísalo do hotovej knihy, ale na voľné hárky, ktoré sa zviazali až po prepísaní celého diela. Aj preto je v texte len veľmi málo korigovaného textu a ak sa aj niekde nachádza, tak je zanedbateľný. Táto absencia korekcií je možná vďaka písaniu na nezošité hárky. Ak na niektorom liste bolo veľa chýb, jednoducho sa ten list z hárku vybral, vložil sa nový a text sa opäť prepísal.

System pomocných čiar prvého zväzku vytvára rámček okolo textu s rozmermi 150-165 x 270-285 mm. Na titulnej strane oboch zväzkov (obr. 1, 2) je rámček zdvojený (A). Vnútornej rámček je menší o 3 – 5 mm. Tento rámček bol zostrojený bez pomocných dierok. Na ostatných stranách Kamaldulskej Biblie je okraj za rámčekom na nezviazanej strane väčší a vyhradený pre poznámky (B).

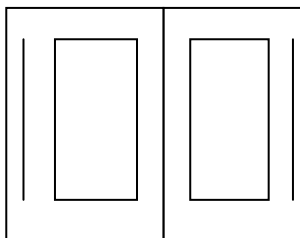
A)

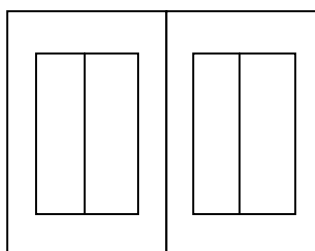
B)

V druhom zväzku je situácia obdobná až po Nový zákon.¹⁹ V Novom zákone sa za marginálnymi poznámkami nachádza ďalšia pomocná čiara, ktorá mala aj graficky vymedzovať priestor pre poznámky. Šírka poznámkového pásu medzi dvoma čiarami je 26-32 mm.

V druhom zväzku je čiara aj vo vnútri zrkadla v časti nazývanej *Index lectionum*.²⁰ Táto čiara graficky rozdeľuje zrkadlo strany na dve časti. V nich je vo dvoch stĺpcoch podľa Rímskeho misála tabuľka s liturgickými čítaniami, ktoré sa čítali v kostoloch počas celého roka. Táto čiara bola urobená s podporou pomocných dierok.

Autor venoval viac pozornosti textu ako pomocným prvkom prípravy strany. V texte sú len minimálne korekcie, ale tým sa budeme venovať v druhej časti paleografického výskumu.

2. 4. Filigrány

Filigrán ako citlivý grafický atribút je významným dekodifikačným znakom pri určovaní veku a pôvodu papiera. Filigrán má funkciu výrobnnej značky. Každá dielňa a každý papiernický majster používal iný filigrán a filigrán sa používal aj na odlišenie viacerých kvalít papiera vyrábaných v jednej a tej istej výrobní papiera. Pri analýze filigránov sa cez výskum materiálu môžeme aspoň aproximatívne priblížiť k určeniu veku samotného kódexu Biblie a lokalizovať centrum, kde bola Kamaldulská Biblia napísaná. Papier sa však nemusel

¹⁹ Rámčeky sú viditeľné aj vo faksimilnom vydaní. Vo faksimilnom vydaní Nový Zákon začína na strane 404.

²⁰ Vo faksimilnom vydaní od strany 767.

vyrábať v mieste napísania Biblie. Ďalším výskumom sa môžu zmapovať obchodné vzťahy centra, o ktorom sa predpokladá, že tam prepis Biblie vznikol, odkiaľ toto centrum papier nakupovalo pre svoje potreby. Dôležité je pamätať na to, že v 17.- 18. storočí na území Slovenska existovalo 84 ručných výrobní papiera. Papier preto mohol pochádzať z ktorejkoľvek z nich. Prípadne mohol byť použitý papier z viacerých a nevylučuje sa ani možnosť, že sa papier mohol dovážať zo zahraničia, najmä pokiaľ išlo o rehoľné prostredia. Pri práci s filigránmi je navyše potrebné pri určovaní datovania kódexu rátať s tým, že:

1. v jednej výrobní papiera sa mohlo pracovať striedavo s niekoľkými formami na výrobu papiera, pričom na každej z nich mohol byť iný filigrán,

2. vyrobené listy papiera sa nemuseli používať hneď, ale sa použili na písanie aj o niekoľko rokov neskôr, keď už formy neexistovali, pričom životnosť foriem bola zriedkakedy viac ako 4 roky,

3. maximálny interval, ktorý existuje medzi výrobou papiera a jeho použitím, podľa viacerých mienok sa mohol pohybovať v intervale 5-30 rokov.

V Kamaldulskej Biblii sa nachádza niekoľko odlišných filigránov. Všetky sú umiestnené v centre listu. V tabuľke je uvedený ich zoznam s označením miesta, od ktorého sa nachádzajú. Originál je nestránkovaný, a preto miesto výskytu uvádzame podľa súradníc biblických kníh kvôli uľahčeniu ďalšieho výskumu v origináli Biblie.

Zväzok	Výskyt	Typ	Figúra
1.	predsádka	? (dvojitý?)	poštová trúbka 1 / (štít s poštovou trúbkou v znaku a s korunou na štíte?)
1.	od titulného listu	jednoduchý	koník s jazdcom 1
1.	3Kr 6, 2	jednoduchý	koník s jazdcom 2
1.	3Kr 11, 39	jednoduchý	štít so stuhou v znaku, s korunou na štíte a vetvami okolo
1.	3Kr 13, 1	jednoduchý	koník s jazdcom 2
1.	3Kr 18, 35	jednoduchý	štít so stuhou v znaku, s korunou na štíte a vetvami okolo
1.	2 Par 9, 26	jednoduchý	dvojhlavá orlica s korunou
1.	2 Par 20, 1	jednoduchý	štít so stuhou v znaku, s korunou na štíte a vetvami okolo
1.	Est 4, 1	dvojitý	poštová trúbka 2 / štít s poštovou trúbkou v znaku a s korunou na štíte
2.	predsádka	? (dvojitý?)	poštová trúbka 1 / (štít s poštovou trúbkou v znaku a s korunou na štíte?)
2.	od titulného listu	dvojitý	poštová trúbka 2 / štít s poštovou trúbkou v znaku a s korunou na štíte
2.	Abd 1, 10	dvojitý	koník s jazdcom 3 / korunka
2.	2 Mach 9, 24	dvojitý	poštová trúbka 2 / štít s poštovou trúbkou v znaku a s korunou na štíte
2.	Mt 1, 1	dvojitý	nápis nad poštovou trúbkou 1-2/ koník s jazdcom 4-5

2.	Jn 7, 27	jednoduchý	koník s jazdcem 1
----	----------	------------	-------------------

(obr. 8) Poštová trúbka 1 /A/

(obr. 9) Štít s poštovou trúbkou /B/

(obr. 10) Koník s jazdcem 1

(obr. 11) Koník s jazdcem 2

(obr. 12) Štít so stuhou

(obr. 13) Dvojhlavá orlica

(obr. 14) Poštová trúbka 2 /A/

(obr. 15) Štít s poštovou trúbkou /B/

(obr. 16) Koník s jazdcem 3 /A/

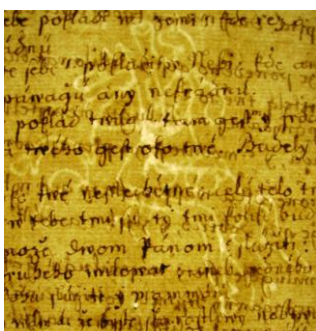
(obr. 17) Korunka /B/

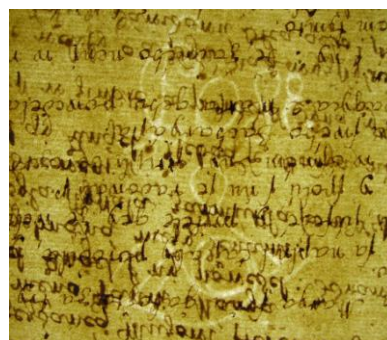
(obr. 18) Nápis a trúbka 1 /A/

(obr. 19) Koník s jazdcem 4 /B/

(obr. 20) Koník s jazdcem 5 /A/

(obr. 21) Nápis a trúbka 2 /B/

Pri pozorovaní filigránov sa zistilo, že papier, ktorý bol použitý na výrobu Kamaldulskej Bible, vyšiel z deviatich foriem na výrobu papiera. Formy, ktoré mali filigrán iba na jednej polovici archu, boli 4 (obr. 10, 11, 12, 13) a na oboch poloviciach archu malo filigrán 5 foriem na papier (obr. 8 a 9, 14 a 15, 16 a 17, 18 a 19, 20 a 21). Dve formy obr. 18-21 sa používali súčasne a archy s týmito filigránmi sú v Biblii premiešané. To znamená, že s týmito formami sa pracovalo súčasne, pričom papierník naberal papierovú hmotu z jednej kade striedavo raz do jednej a raz do druhej formy. Je pozoruhodné, že znaky na týchto formách neboli umiestnené rovnako, ale okrem nápisu nad trúbkou sú otočené zrkadlovo. Dvojicu foriem predstavujú aj formy s odtlačkom obr. 8 a 9, 14 a 15. Na jednej z týchto foriem boli väčšie deformácie pravého filigrána a trúbka na ľavej strane archu má inú orientáciu ako trúbka na druhej forme.

3. Záver prvej časti

Jankovič už v roku 1946 uviedol, že najprv bol napísaný Nový zákon a Starý zákon po ňom.²¹ V obidvoch zväzkoch Biblie sa nachádza niekoľko dátumov.²² Aj podľa radenia filigránov v texte sa táto konštrukcia časového poradia prepisu kníh Biblie potvrdzuje.

Zväzok	Strana podľa faksimilného vydania	Chronologický zápis
1	2	4. Mar[tii] A[nn]o [1]757
1	227	[septem?]bris A[nn]o [17]57
1	381	Jan[uaris]
2	2	10. Martii A[nn]o [1]759
2	2	N[ota] B[ene] inceptu[m] 6. Maii A[nn]o 1756.

Nový zákon začína *terniónom* č. 35, ktorý má na archu dvojité filigrán: *nápis nad poštovou trúbkou 1-2 (A) / koník s jazdcom 4-5 (B)*. Tento filigrán sa nachádza na 33 archoch papiera bez prerušenia a nachádza sa len v tejto časti Biblie. Je použitý na 66 listoch v 11 hárkoch. Po týchto typoch hárkov Nový zákon pokračuje, vrátane tabuľky liturgických čítaní, na archoch s filigránom *koník s jazdcom 1*. Spolu je to ďalších 21 hárkov, teda 126 archov papiera s týmto filigránom použitých v Novom zákone.

Starý zákon, odhliadnuc od predsádky, ktorá je technickou súčasťou knihy a rieši sa najčastejšie až v kníhviazačskej dielni pri knižnej väzbe, začína papierom s takým istým filigránom ako končí Nový zákon. Tento arch papiera s filigránom *koník s jazdcom 1* sa nachádza zložený v Starom zákone v 35 hárkoch nasledujúcich za sebou, čo predstavuje 105 samostatných archov papiera toho istého druhu. Tento filigrán je pomerne rozšírený a objavuje sa aj v inej knihe z kamaldulského kláštora sv. Antona v Lechnici. Toto zistenie, ktoré podrobíme ďalšiemu výskumu v nasledujúcej časti projektu, sa prihovára za spisomňovanie Biblie v kamaldulskom kláštore na Spiši.²³ Nateraz to však nevieme plne potvrdiť.

²¹ „Najprv bol napísaný Nový zákon a len potom Starý zákon. [V poznámke 10 Jankovič pokračuje:] O dátach písania prekladu sú v rukopise tieto záznamy: I. sv.: 4. martii anno 1757 (2 str.), 1. septembris anno 1757 (257 str.) [Tu je však potrebné Jankoviča opraviť, pretože tento údaj sa nachádza na strane 227.], 7. januarii (381), II. sv.: 10 martii 1759 (2 str.) a Nota bene inceptum 6. maii anno 1756 (404 str. – počiatok Nového zákona.“ Cfr.: JANKOVIČ, V.: *Prvý slovenský preklad celého Písma Svätého, c. d.*, s. 27.

²² Ich paleografii sa budeme venovať v druhej časti projektu.

²³ Jedná sa o intenčnú knihu *Exitus missarum* vedenú v kláštore od 30. júna 1765 až do jeho zániku v roku 1782. Manuskript je v knižnici SNM Bratislava, i. č. 25 743. V celom manuskripte, ktorý slúžil ako zošit na zapisovanie odslúžených omší sa nachádza len tento jeden filigrán. Na rozdiel od Kamaldulskej Biblie, táto kniha bol zviazané ešte pred napísaním textu. Text je len na 145 listoch a takmer celá druhá polovica knihy je prázdna. Listy majú rozmer 190 x 320 mm, kniha je orezaná z troch strán, je zviazaná v dokonalej celokoženej koženej väzbe s geometrickou výzdobou, so štyrmi väzmi a s kapitálkami. Titulník je nalepený na prednej doske.

Nový a Starý zákon predstavujú jednoznačnú materiálovú kontinuitu v poradí Nový a potom Starý zákon. Na začiatku Nového zákona je dátum 6. máj 1756 a na začiatku Starého zákona 4. marec 1757. Chronologický zápis „Nota bene: začaté 6. mája roku 1756“ je najstarší datačný údaj, ktorý sa nachádza v Kamaldulskej Biblii. Tento dátum pripadol na štvrtok po tretej Veľkonočnej nedeli. Dátum 4. marec 1757, ktorý sa zasa objavuje pod rámčekom na prvej strane Starého zákona predstavoval v roku 1757 pondelok po Kvetnej nedeli. Ak by tieto dátumy v Kamaldulskej Biblii mali rámcovať tempo prepisu Biblie, tak matematicky vychádza, že ak by sa prepisovalo každý deň, tak denne by sa prepísalo 1,19 strany Nového Zákona. Mohli by sme sa domnievať, že za takéto pomalé tempo môže fakt, že paralelne s prepisom vznikol aj preklad Biblie a prepis bol brzdený prekladateľským a jazykovedným snažením. Ale toto tvrdenie nič nepotvrďuje, ale ani nevyvracia. Je však málo pravdepodobné, žeby sa písalo pravidelne každý deň a vždy rovnaké množstvo. Na objasnenie tejto problematiky sa v druhej časti projektu zameriame na paleografickú stránku kódexu. Čo spôsobovalo takéto zdržanie, by mohlo byť obsahom ďalšieho bádania. Nie je vylúčené, že dátumy môžu súvisieť aj s niečím úplne iným, a nie s prepisom Biblie.

Dátumy ktoré sú na dolnom margu pod rámčekom, však pravdepodobne nesúvisia s dopisovaním poznámok, ako sa domnievajú niektorí autori,²⁴ že marginálne poznámky a diakritika boli dopisované neskôr, pretože marginálne poznámky podľa výskumu originálu vznikali súčasne s textom, nakoľko autor prepisu na ne pamätal už vyhradením poznámkového pásu a pri prepisovaní biblického textu vpisoval odkazové značky priamo do textu, kde im medzi slovami nechával dostatok voľného miesta, čo by pri neskoršom vpisovaní poznámok už nebolo možné. Rovnako ani na základe odtieňa atramentu nemožno dokázať, ako tvrdí Vlastimil Kovalčík, žeby diakritické znamienka boli dopisované neskôr, pretože odtieň a kvalita atramentu použitého v origináli je podľa nášho zistenia rovnaká. Viacero detailov nachádzajúcich sa v origináli Kamaldulskej Biblie nasvedčuje tomu, že autor prepisu mal pred sebou podobný text s podobným rozvrhnutím strán a robil z neho zrkadlovú kópiu bez vlastnej invencie. Prezrádza to materiál a spôsob vstránenia, a preto aj pohnútky nášho pisára prepísať celú Bibliu mohli byť iné ako jazykovedné.

Nie je vylúčené, že prvotný zámer prepisovača bol prepísať len Nový zákon aj s tabuľkou liturgických čítaní a tu aj svoju prácu skončiť. Nasvedčuje tomu rozrátaný materiál a spomínané vstránenie. Ak by bol zámer prepisovať celú Bibliu, začalo by sa pravdepodobne

²⁴ Vlastimil Kovalčík s odvolávaním sa na Vendelína Jankoviča. Cfr.: KOVALČÍK, V.: *Romuald Hadbávny, c. d.*, s. 106; KOVALČÍK, V.: *Kto preložil kamaldulskú Bibliu a vytvoril latinsko-slovenský slovník?, c. d.*, s. 97, 103.

od Starého zákona Knihou Genezis a až po napísaní celej Biblie, by sa pridávala tabuľka biblických čítaní, ktorá beztak aj s úvodnou poznámkou je celá latinská a pravdepodobne bola opísaná odinakaďal', a nie z prekladu Biblie. Tento fakt, môže hovoriť o tom, že prepisovač sa mohol podujať urobiť vedeckú prácu a v skutočnosti pracoval s dvoma predlohami. V jednej mal pred sebou slovenský preklad a v druhej text Vulgáty aj s latinskými poznámkami a on tieto predlohy spojil vo svojej práci do jedného diela. Dojem odlišnej kaligrafie je namieste. Autor používa ako keby dva grafické fonty. Jeden pre slovenský a druhý pre latinský text. Latinský font je rovnaký v poznámkach, ale aj v tabuľke čítaní na konci Nového zákona. Podrobnejšie sa tomuto budeme venovať v druhej časti projektu.

V našom prípade, však autor, už pri príprave hárkov pre Nový zákon, s ktorým začínal, rátal s tabuľkou *Index lectionum* a rovnako aj s titulnou stranou, tak ako je to na začiatku oboch zväzkov Biblie. Všetko nasvedčuje tomu, ako keby autor prepisu rátal s tým, že Nový zákon bude zviazaný osobitne. Neskôr sa však rozhodne pokračovať so Starým zákon a ten začína od prvej knihy Genezis. Keď dopíše poslednú knihu Starého zákona, tak k nej pripojí už napísaný Nový zákon. Ak si všimneme záver Nového zákona, zistíme, že autor predposledný hárok zložil ako *ternión*, rovnako ako všetky hárky v Novom zákone. Na tri listy dopísal Zjavenie sv. Jána a ďalej pokračoval s tabuľkou. Potom zložil ďalší *ternión* a tabuľku dopísal. To, že tabuľka bola napísaná bezprostredne po napísaní Nového zákona, prezrádza papier s tým istým filigránom. Ak by sa tabuľka písala až nakoniec, po napísaní oboch častí celého Svätého písma a písala by sa ako posledná, tak s najväčšou pravdepodobnosťou posledný hárok by neobsahoval tento filigrán. Papier s týmto filigránom sa poslednýkrát objavuje v Biblii už pred hárkom *3Kr 6,2*. Na tomto mieste sa pravdepodobne spotreboval aj rys papiera, ktorý mal pisár k dispozícii a začal používať nový s iným filigránom. Po tomto hárku sa filigrán *koník s jazdcom 1*. v Kamaldulskej Biblii už viac nevyskytuje. Posledný typ archu s filigránom, ktorý sa použil v Biblii, sú predsádky oboch zväzkov s filigránom *poštová trúbka 1*. Treba však rátať s tým, že ak sa kniha neviazala na mieste, kde vznikla, predsádky robil kníhviazač na inom mieste a ten mohol mať v svojej dielni papier s iným filigránom. Papier, ktorý sa použil ako posledný na prepisovanie, má dvojité filigrán *poštová trúbka 2 (A) / štít s poštovou trúbkou v znaku a s korunou na štíte (B)*. To sa však prihovára za teóriu jednej matrice. Ak by autor prepisu nemal pred sebou hotovú knihu Biblie, ale len text prekladu, pravdepodobne by nerátal s latinskou tabuľkou čítaní, a nenechal by tu čakajúce strany a nepridával ba jeden celý prázdny hárok navyše. Je pravdepodobnejšie, že ak by mal skončiť posledným slovenským veršom Apokalypsy, zložil by hárok tak, aby mu nezostávalo príliš veľa prázdnych nevyužitých strán, tak ako to urobil aj

na konci Starého zákona, ktorý končí *quaterniónom*. Autor má tendenciu šetriť materiál. V našej skúmanej Biblii sa však nachádza kompletná tabuľka s celoročným indexom omšových čítaní na papieri s rovnakým filigránom, aký má aj predchádzajúci biblický text Kamaldulskej Biblie. To je však možné vtedy, keď pisár vie, koľko miesta potrebuje na prepísanie textu, čo je z pracovného prvpisu prekladu, kde je veľa korekcií, len veľmi ťažké. Kamaldulská Biblia však nemá žiadne anomálie, okrem uvedených, ale aj tie sú zanedbateľné. Navyše pisár vedel, kedy má začať druhý zväzok, aby obe knihy boli súmerne veľké. A to sa opäť prihovára za existenciu jednej knižnej predlohy.

Na konci prvého zväzku je na predposlednom liste v strede tesne pod textom poznámka: *Konec častki I.* a nasleduje voľný lis a ďalší je nalepený na obale. Autor vedel, že má skončiť na tomto mieste. Tu končí jedna biblická kniha, ktorá nebude pokračovať v ďalšom zväzku, záverečný hárok je *ternión* a na poslednom liste zostal iba rámček, pretože rámčeky sa robili na začiatku po zložení hárku pred písaním. Druhý zväzok začína *Iz 1,1* a po poslednom verši *2Mach 15,40* končí slovami: *Konec Starého Zákona*. Rámček na tejto poslednej strane Starého zákona je malý. Ohraničuje iba osem riadkov. Ďalší list, ktorý patrí k tomuto hárku, ktorý je v tomto prípade *quaternión*, je prázdny a bez rámčeka. Nový zákon začína jedným prázdny a orámčekom listom. Po ňom nasleduje ešte jedna prázdna orámčekom strana a na jej *verse* začína text prvého novozákonného evanjelia. Tento fakt sa prihovára za to, že Nový zákon bol napísaný najskôr a bol pripravený tak, aby mohol existovať samostatne bez Starého zákona ako osobitná knižná jednotlivina.

To, že autor vstránenia textu začal prepisovať Bibliu Novým zákonom prezrádza aj systém čiar. Čo sa týka ich prevedenia v časti Nového zákona, je tento pomocný aparát vstránenia dokonalejší. Postupne si to zľahčuje vynechávaním čiary za poznámkami na extrémne bočného margu, čo môže byť spojené s väčšou skúsenosťou, ale aj s väčším časovým odstupom od ukončenia jednej a začiatku druhej fázy prepisovania Biblie, keď dochádza k istému otupeniu a rutine. Napriek tomu však začína pridávať najprv voľnou rukou a potom podľa pravítka čiary medzi názvy kapitol a krátky obsah pred každou z nich. Tieto čiary, ktoré predstavujú vo funkcii grafického vylepšenia vo vnútri zrkadla, sa objavujú od *2Kor 1,1* a postupne od tohto miesta sú takmer už všade.

HEDr. Peter Olexák, PhD.
Filozofická fakulta KU v Ružomberku
Ružomberok

Literatúra

- DECKER, V.: *Dejiny ručnej výroby papiera na Slovensku*. Martin, 1982.
- DORUĽA, J.: *Jazyková situácia na Slovensku v čase vzniku kamaldulského prekladu Biblie*,
DORUĽA, J.: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. Bratislava 1997.
Exitus missarum, Manuskript je v knižnici SNM Bratislava, i. č. 25 743.
- GREGOR, V.: *Latinské exegetické marginálie v kamaldulskej Biblii*.
- JANKOVIČ, V.: *Prvý slovenský preklad celého Pisma Svätého*. In: *Verbum 1* (1946-47).
- JANKOVIČ, V.: *Z kultúrnej činnosti kamaldulov v Červenom Kláštore*. In: *Zborník Slovenského národného múzea 64* (1970) 10.
- JANOTA, I.: *Prvá slovenská Biblia*. In: *Slovenská republika, 5* (1997).
- KOVALČÍK, V.: *Červený Kláštor a slovenská kultúra*. In: *Národná osveta 10* (2000).
- KOVALČÍK, V.: *Kamaldulská Biblia – Splatný dlh*. In: *Slovenské pohľady 4+113* (1997).
- KOVALČÍK, V.: *Kto preložil kamaldulskú Bibliu a vytvoril latinsko-slovenský slovník?* In: *Slovenské pohľady 119* (2003).
- KOVALČÍK, V.: *Kultúrna činnosť mníchov v Červenom Kláštore*. In: *Slovenské pohľady 4+124* (2008).
- KOVALČÍK, V.: *Romuald Hadbávny*. In: *Slovenské pohľady 96* (1980) 7.
- KRASNOVSKÁ, E.: *Normotvorný charakter kamaldulského prekladu Biblie*. In: *Acta Fac. Paed. Univ. Tyrnaviensis* (2001).
- KRASNOVSKÁ, E.: *Medzinárodná vedecká konferencia O jazyku Biblie a o jej prekladaní do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. In: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*, Bratislava 1997. *Slavica Slovaca* (1997)
- KRASNOVSKÁ, E.: *O jazyku žalmov v Blossiovom preklade a v kamaldulskom preklade Biblie*.
- KRASNOVSKÁ, E.: *Orthographische, phonologische und morphologische Aspekte de Kamaldulenser-Bibel. Slovakische Bibel, II*, Paderborn – München – Wien – Zürich 2002.
- PAULÍNÝ, E.: *Na okraj kamaldulského Pisma*. In: *Verbum 1* (1946 – 47).
- ŠIMONČIČ, J.: *Romuald Hadbávny a prvý slovenský preklad Svätého Pisma*. In: *Pútnik Svätovojeťšský 2000*.
- ŽENUCH, P.: *K otázkam prekladu žalmov kamaldulskej Biblie a kalvínskeho Žaltára z roku 1752*.